

Modern Ezeregyéjszaka

RAFIK SCHAMI: SZOFIA, AVAGY MINDEN TÖRTÉNET KEZDETE, FORD. NÁDORI LÍDIA

A következő kritika tárgyát egy eddig Magyarországon ismeretlen külföldi szerzőnek egy talán még kevésbé ismert kiadó által gondozott, ám annál nevesebb fordító által magyarra átültetett szövege képezi. Rafik Schami *Szofia, avagy minden történet kezdete* című regénye az alig három éves Lábnyom Kiadó gondozásában jelent meg ez év márciusában. Kézbe véve a csaknem ötszáz oldalas könyvet, egy fehér alapon kékes szürkében és pasztell színekben játszó, egyértelműen arab ornamentikára hajazó borítókép látványa tárul az olvasó elé: el kell ismerni, ritkán látni ilyen ízléses borítót. A kulcsin alapján érthető a főszereplő, Szalman arab díszítőművészettel szembeni elfogultsága, aki „az aprólékos gondossággal megalkotott ornamentikát nézve érezte, hogy a vonalak és a színes felületek játéka, akárcsak a jó kalligráfia, hangtalan zene a szemnek” (205.). A szerző nevének arabos csengése mellett egyértelmű utalás ez: a történet valószínűsíthetően a Közel-Keleten fog játszódni.

A fordító, Nádori Lídia személye már-már garancia arra, hogy az olvasó nem csalódhat sem a műválasztásban, sem pedig a fordítás minőségében. Leszámítva azt, hogy a korrektúraolvasást végző személy szeme át-átsiklott néhány gépelési és szóközhibán, betűfelcserélésen, a fordító a tőle elvártaknak megfelelően teljesített. A munka magas minősége talán nem is annyira az eseménydús, párbeszédekben gazdag jelenetek „visszaadásában”, hanem sokkal inkább az arab eredetű tulajdon- és köznevek, illetve a sokkal nagyobb szenzibilitást igénylő szír és olasz utcai, piaci és kávéházi jelenetek átültetésében érhető tetten.

Rafik Schami szír születésű, német nyelven alkotó író, aki 1970-ben elhagyván szülővárosát, Damaszkuszt, Libanonon át Németországba menekült, majd Heidelbergben tanult. Napjainkban a németországi interkulturális, illetve migrációs irodalom számos díjjal kitüntetett, igen bő alkotói terméssel rendelkező alakja. Műveiben és felolvasóestjein fő szorgalmazója az izraeli–palesztin konfliktus megoldásának, ahogy fő hirdetője a felebaráti szeretet törvényének, és állandó kritikusa a Szíriában lévő Aszad-rezsimnek. Sokat merít írás közben szülőhazájából, saját életéből, menekülésének történetéből, keresztény–arámi műveltségéből, mindez e regényének is jó táptalajául szolgált.

Érdemes előrebocsátani, hogy Rafik Schami *Szofia, avagy minden történet kezdete* című regényének irodalmi értéke – egyes később említendő negatívumok ellenére is – vitathatatlan: az olvasói figyelmet megragadó, izgalmas, fordulatokban gazdag, a Közel-Kelet visszásságait és vérengzéseit, valamint kardamomos-kávégőzös atmoszféráját, vásári forgatagát és fülledt erotikáját egyszerre érzékeltetni képes szöveg olvasható a könyv lapjain. A regény két, egymást követő generációból származó férfi, az idősebb Karim és a fiatalabb Szalman történetét meséli el, egymástól javarészt függetlenül. Karim Damaszkuszban született muszlim, aki számos nő „elfogyasztása” után hosszabb időre Szofia mellett szeretőként köt ki. Később másik nőt vesz el, majd felesége elvesztése után – hetven éven túl –, új párt

találva magának a vele egykorú, keresztény Aida személyében, nem kis ellenszenvet vált ki a két vallás hithű gyakorlóinak és szomszédai körében. Szalman Szofia fia, aki a Golán-fennsík 1967-es izraeli megszállása után csatlakozik a földalatti mozgalomhoz, hogy a szíriai Háfez el-Aszad-rezsimmel szemben szervezkedjen. Neve egyértelműen a körözöttek listájának élén szerepel, így Libanonon át 1970-ben menekülni kényszerül. Heidelbergi tanulmányai után végül Rómában telepszik le, családot alapít, és kereskedőként óriási vagyonra tesz szert. 2010-ben az egykori diktátor fia, Bassár el-Aszad minden menekültnek amnesztiát ad, így Szalman azt latolgatja, haza merjen-e látogatni negyven év után Damaszkuszba, rég nem látott szüleihez.

Ha van a műben valamiféle elbeszélői rafinéria, akkor az a regény időkezelése lehet: a történet az 1920-as évektől 2011-ig tartó időszakot öleli fel. S bár a történetmesélés sem Karim, sem Szalman narratívája esetén sem kronologikus, mégis a prolepszisekből érezhető, hogy a két narratíva egyértelműen az ominózus hazautazás évéhez, 2010-hez közelít, melynek bemutatására körülbelül a regény teljes második felében, a korábbi évek eseményeihez képest sokkal részletesebben kerül sor. A két cselekményszál sokáig a múlt különböző, olykor egymást érintő síkjain fut, anélkül, hogy a két férfi találkozna egymással, és Szalman ismerné Karimot. A találkozásra, így a két narratíva kapcsolódására csak a 384. oldalon kerül sor. Eladdig a két férfi egyszerre, egy és ugyanazon fejezeten belül egyszer sem fordul elő. Szalman gyermekkori emlékeiben ugyan él egy kép, amint anyja egy másik férfival szerelmeskedik a szerszámoskamrában, de az illető szeretőről mit sem tud. Addig a pontig minden egyes fejezetváltással az említett, körülbelül kilencven évet felölelő időszakból a narrátor mindig másik évet, illetve éveket ragad ki, amit a helyszín megadásával tesz konkrétabbá, és az így kapott időszaknak a történetét meséli el hol az egyik, hol a másik főhősre levetítve. A *Menekülés, avagy futamgyőzelem a halállal szemben* című fejezet adatolása például a következő: „Damaszkusz–Bejrút–Heidelberg–Róma; 1970 tavasza–2010 nyara”. Ebben Szalman Damaszkuszról Bejrúton át Heidelbergbe, majd Rómába való meneküléséről értesülhet az olvasó egy visszatekintés formájában, mivel a fejezet 2010-ben veszi kezdetét Szalman vívódásaival, hogy higgyen-e az amnesztia hírének, és vissza merjen-e utazni hazájába negyven év eltelté után anélkül, hogy a börtöntől és a kínzástól kellene tartania. Az ezt követő fejezet már kizárólagosan az előzőekben nyomokban már érintett, 1970-es nyárra koncentrált Bejrútban: arra, hogy hogyan vészelte át az utolsó heteket Szalman a Közel-Keleten Amália néninél, és hogyan sikerült onnan német vízummal megszöknie. Hasonló módon tárulnak az olvasó elé Karim történetének szegmensei is – a Szalmanétól függetlenül.

A tárgyalt körülbelül kilencven évből az elbeszélő tehát ad hoc módon egymást érő, kisebb-nagyobb mozaikokat ragad ki, melyek hol érintőlegesen említenek egy-egy részt Karim vagy Szalman életéből, hol pedig azon belül is egy adott évre, vagy csak pár hétre/hónapra koncentráltva látják el az olvasót *további* részletes információkkal. E narrációs technikának köszönhetően az olvasó arra kényszerül, hogy a két narratíva időben olykor egymást fedő mozaikjaiból egy egészet rakjon ki, ami nem könnyű feladat, ugyanis jó darabig a két cselekményszál interpretatív összekapcsolásának a lehetősége sem kínálkozik fel. Mindaddig a befogadó annyit tehet, hogy megpróbálja a két narratívát önmagukban egy-egy egészzé konstruál-

ni. A kettő cselekményszál összefutása a 384. oldalig még várat magára, amikor Karim bújtatja az időközben ismét körözés alatt álló Szalmant. A 384. oldalig a két cselekményszál mögött „csupán” Szíria 20. századi történelme jelenik meg az egységesítés erejével – az 1920-as évek Szíriájától kezdve Izrael 1967-es győzelmén, majd a két Aszad-rezsimen át a közelmúlt arab tavaszáig (2011). E késleltetés igen jó feszültségkeltő erővel bír, melyhez az olvasóra kényszerített kirakós játék is nagyban hozzájárul, nem kis intellektuális kihívás elé állítva őt.

E narrációs technika megnehezíti a cím értelmezését is, amivel így az elbeszélő folyamatosan képes fenntartani az olvasó interpretatív figyelmét. A két cselekményszál fényében ugyanis nem kézenfekvő, miért emelkedik a címbe Szofia, s ez akkor sem igazán változik, amikor megtudjuk, hogy ő nemcsak Szalman édesanyja, hanem Karim fiatalkori szeretője. E figurával kapcsolatban az az összbenyomásunk támad, hogy címszereplői státuszához képest sokkal passzívabb szerep jut neki. Szalman telefonon tartja a kapcsolatot Szofiával, így hangját csupán olykor-olykor, akkor is a vonal másik végéről hallhatjuk. Karimnak pedig ugyan megmeneti az életét (a férfit hamisan becsületgyilkosság elkövetésével vádolják), a történet egészét tekintve Szofia mégis inkább passzívabb alak. Ugyanakkor tény, a cím így folyamatosan élte az értelmezésére törekvő igyekezeteket, ahogyan azt az elvárás is, hogy a két narratíva összeérjen: muszáj összeérnie valamikor és valahogyan, ha már Szofia minden történet kezdete.

Mikor azonban az olvasó megfejteni látszik a címválasztást, az elbeszélő sajnos – két szöveghelyen is – túlon túl explicitté teszi azt, és egy huszárvágással teszi tönkre a befogadó izgalmas hermeneutikai próbálkozásait. Ez mindkét esetben egy Karim és Szalman közötti párbeszédben történik meg. Az egyik helyen Karim Szalmannak „elmesélte a szerelmüket Szofiával, 'minden történet kezdetét', ahogy ő nevezte” (400.). Majd később, Karim a következőképp vesz búcsút Szalmantól: „Hallgass ide, barátom! [...] Öröm volt számomra, hogy segíthettem neked. Olyan érzés, mint amikor megajándékozunk egy szeretett embert: az ajándékozás nekünk is öröm. A kezdet kezdetén az esküszó volt, amit Szofiának adtam. Ő minden történet kezdete, nem igaz?” (478.) Ez utóbbi szövegrész egyben példája annak a pár részletnek is, melyekben egy-egy kijelentés túl érzelmesre, sőt érzelgősre sikeredett. Ezek ugyanakkor még betudhatók egyik-másik karakter személyiségjegyének, a pillanat hevében felfokozott érzelmi állapotának.

A könyv paratextusainak (a könyvcímet leszámítva), vagyis a fejezetcímeknek és a mottóknak hasonló hibáira viszont már kevésbé találni elfogadható magyarázatot. A fejezetek jelentékeny részét tematikus alapon kiválasztott, gyakran érzelgős mottók egészítik ki, melyek olykor igencsak kizökkentik az embert az olvasásból, az érdekesítő cselekményből. A mottók a legkülönfélébb művészekről, gondolkodóktól származnak: Ovidiustól, Mark Twaintól, Woody Allentől, Nietzschétől, Szent Ágostontól, Heinétől, Mandelától, és még sorolhatnánk, de találni közöttük arab közmondást és falfeliratot is. Bár a felsorolást talán Saint-Exupéry *A kis hercegének* híres, de meglátásom szerint az idők folyamán sajnos elhasználódott és közhelyessé vált idézete koronázza meg („Jól csak a...”). A fejezetcímeket illetően pedig elmondható, hogy néhány közülük olyannyira konkrét, hogy akarva-akaratlanul megnyugtatóan hatnak az olvasóra, és a kellemes feszültség ellenében hatnak. A

spoilerező attitűd sajnos az elbeszélés mikéntjétől sem áll távol: a narrátor többször is annyira, a szó legszigorúbb értelmében véve „mindentudó”, hogy egy-egy kiszólásával előre elárulja a következő feszültséggel teli cselekményszál végkifejletét.

S mégis, az említett negatívumok ellenére izgalmas történetről van szó, mely igencsak olvastatja magát. A könyv a sajátos időkezelésen túl a történet szintjén további erényeket mutat fel, melyek egyértelműen olvasásra érdemessé teszik azt. Nem elhallgatható a már fentebb említett közel-keleti báj – ami García Marqueznek Dél-Amerika, az Rafik Schaminak Damaszkusz: nők, szerelem, szex, fűszerek, finom ételek, pörkölt kávé, illatozó virágok, márvánnyal kirakott belső udvarok. Az olvasó elsősorban a két férfi főszereplő hányattatásán és szerelmi ügyein keresztül kaphat betekintést ebbe az európai ember számára idegen, mégis vonzó világba. Innen, de főleg Szofia és Karim kapcsolata felől olvasva a szöveget, az akár romantikus regényként is értelmezhető. A német kritikák jelentékeny hányada arról tanúskodik, hogy a szerelmi tematika, a szerelem – mondjuk úgy – filozófiájának megjelenése nélkül Rafik Schami nem az a német olvasóközönség által már megszokott, közel-keleti mesélő lenne, aki. A szerelem a hitét nem gyakorló, muszlim Karim felfogásában a vallás szintjére emelkedik: „minden hivatalos vallást száműzött személyes emlékei múzeumába, ott lehet őket megcsodálni. Az ő igazi vallása a szerelem, amely nem ismer sem háborút, sem rasszizmust, sem pedig inkvizíciót.” (233.) A könyv értelmezésében a szerelem tehát egy, az életkortól, nemtől, nemi hovatartozástól és vallástól független létező – ezek legalábbis nem szabhatnak határt annak szubjektív meg- és kiélésének, még ha a helyi vallási és politikai gyakorlat erről nem is így vélekedik. Itt az olvasó gondolhat a Karim és Szofia kapcsolatát eltérő vallási hovatartozásuk okán érő támadásokra, vagy arra, hogy Szalman gyerekkori barátjának homoszexuálisaként hogyan kellett szerveznie az életét.

A regény a főszereplők mellett a mellékszereplők szerelmi és egyéb történeteit is taglalja (karrierjüket, kalandos menekülésüket, meggazdagodásukat, elfogatásukat, megkínzásukat) rövidebb-hosszabb anekdoták formájában – ezzel kicsit az *Ezeregyéjszaka meséinek* világát megidézve, és bőséges információval ellátva az olvasót. Eklatáns példája az ilyen szerelmi anekdotának a szerelem mártírjainak, Fadinak és Fatimának története, „akik a halálban egyesültek, mert az élet megtiltotta szerelmük beteljesülését” (12.) eltérő vallási hovatartozásuk miatt. A nekik tulajdonított sír Damaszkuszban a Kolostor téren, két nyárfa árnyékában található, melyhez minden évben „nők százai zárandokolnak, hogy kisüssön a nap, és el-énekelhessék a hosszú panaszdal az igazságtalanságról, amelyet a szerelmes párnak el kellett szenvednie” (12.). De ide tartoznak az egyik-másik szereplő szerelmi bánatáról szóló anekdoták is, mely bánat láz és egyéb szimptomák formájában döntötte ágyynak az adott szerelmeit.

A regény emellett nagyon érzéketesen, a kegyetlenkedéseket épp a megfelelő mértékben megmutatva tárja az olvasó elé a Szíriában évtizedek óta uralkodó retentó diktatúrát, melyet a korrupció, a besúgóhálózat és a klánrendszer táplál. A narrátor nem spórolja meg az európai olvasónak a kegyetlenebbnél kegyetlenebb, abszurdabbnál abszurdabb történeteket, melyek olykor mindennemű előzetes olvasói elvárást felülmúlnak. Ilyen például Hani fogolytábori története, aki megkínzottból kínzóvá válik: a fogolytábor parancsnoka rajta kívánta kipróbálni a szovje-

tektől kapott, „húscsomó” névre hallgató kínzási módszert, melyet azonban a rossz arab fordítás következtében nem tudott rajta végrehajtani. Hani a szöveg értelmezésében, a kötélcsomók elkészítésében kínálta fel segítségét, melyet a parancsnok szívesen elfogadott. Lévén pedig, hogy Hani így már nem lehetett a kínzás alánya, a parancsnok kollégáját fogta be e fájdalmas feladatára.

Rafik Schami a legkülönbébb szereplők mondataiban juttatja kifejezésre az Aszad-rezsimmel szembeni megvetését: Amália szerint az „arab országokban mindaddig nem változik semmi, amíg él a klánrendszer, amely igába hajtja testünket és szellemünket. A klán az engedelmességre és a lojalításra épít, és fütyül a demokráciára, a szabadságra, az emberi méltóságra.” (46.) De néhány helyen maga a narrátor is véleményt formál, ahogy például Hafiz al-Aszad hatalomra kerülése kapcsán: „A légiőr egyik jelentéktelen tisztje, Hafiz al-Aszad fokozatosan átvette az uralmat az egész ország fölött. Nem volt sem meggyerő, sem jó szónok, hallgatag volt, brutális, és az összeesküvés mestere.” (34.)

A rezsimitkritikai attitűddel kapcsolatban a regény nagy erényeként érdemes kiemelni azt, ahogy ütközteti az orientális és az okcidentális perspektívát, s közben éles kritikát gyakorol hol az egyik, hol a másik felett. Az ilyen szöveghelyek többször a humor feszültségoldó eszközei is egyben. A regény például a keresztényarámi maradiságot pellengérré állító jelenettel kezdődik: az idős Karim biciklizni tanítja szerelmét, Aidát, akinek erre eddig – nő lévén – nem volt lehetősége, hiszen az – a pletykák szerint – szexuális kielégülést jelent a nőnek: „Tudod, hogy van [...], a nyereg jobban teszi dolgát, mint némelyik férfi.” (9.) – magyarázta Aidának egyik barátjának. Most azonban Aida a polgárpukkasztás szándékával még a vallási bigottak lakta Jázmin utcán is hajlandó végigkerékpározni a házuk kapujában üldögélő asszonyok előtt, s közben arra gondol, ahogy meggyónja e bűnét a papnak: „Atyám, vétkeztem.” [...] Gondolattal, tettel? »Tettel, bizony, kerékpárral.«” (9.)

Kelet és nyugat konfrontációjának legtalálhatóbb színre vivője természetesen Szalman, a keresztény neveltetést kapott, immár 40 éve Rómában élő damaszkuszi, aki honvágyától vezérelve hazalátogat, majd csalódik: mind szülővárosában, mind a lakosokban, mind pedig a hitbuzgó keresztényekben és muszlimokban. Kritikus iróniával, idegenkedve fogadja azt a közeget, mely egykor a sajátja volt. A nőket elnyomó, sokszor abuzáló patriarchális társadalom ellen is több helyen felszólal a narrátor. Ugyanakkor kétségkívül két férfi szereplő áll a történet középpontjában, s bár a női alakok – legalábbis hárman – aktívabb, megmentői szerepben lépnek fel, egyikőjük ráadásul az emancipált nő mintapéldája – Szalman felesége egyetemen oktató, farmakológus kutatóként dolgozik –, mégsem merném teljes bizonyossággal kijelenteni, hogy a szöveg nem termeli újra azt a maskulin, illetve heteronormatív diskurzust, mely ellen épp szólni kíván.

Összességében elmondható, hogy Rafik Schami az említett negatívumok ellenére is olyan regényt írt, mely olvasásra feltétlenül érdemes, különösképp, ha az ember némi izgalomra vágyik. Sőt, kelet és nyugat találkozását, az idegenség fenomenóját színre vivő vetülete miatt akár egyetemi irodalom- és kultúratudományi szemináriumok, azon belül is posztkoloniális és gender-olvasatok kitűnő tárgyául szolgálhat. (*Lábnym*)